# *Industrins historia*

## *– ett forskningsområde inför nya uppgifter*

## *Referat av IVAs teknikhistoriska råds konferens den 15 november 1979*

*Av Svante Lindqvist*

*Bakgrund*

"Industrins framväxt har haft avgörande betydelse för utvecklingen på snart sagt alla samhällslivets områden. Industrins historia är fängslande och innehållsrik. Den har också, särskilt under senare år, fångat ett allt större intresse.

Den svenska industrins utveckling innehåller en mångfald faktorer i växelverkan. Många forskningsområden griper in i varandra. Den svenska industrins historia har skrivits och skrivs av representanter för många olika områden – tekniker, ekonomhistoriker, geografer, historiker, folklivsforskare, industriledare etc. Bilden av industrihistoriens arbetsfält är splittrad.

Vid sidan av universitetens forskning och industriminnesvården har sedan några år ett växande antal amatörer aktivt börjat arbeta inom ämnet industrihistoria. Enskilt och i grupper har dessa börjat studera den lokala och regionala historien, arbeta på att bevara äldre arbetsplatser och föra kunskapen om arbetsprocesser vidare.

Idag står den industrihistoriska forskningen inför nya och vidgade uppgifter. Det svenska näringslivet genomgår snabba och omfattande förändringar beträffande både arbetsmetoder och struktur. Risken är stor att arbetet att dokumentera och analysera utvecklingen blir eftersatt.

Det behövs klarare och mer nyanserad kunskap om det förgångna så att vi därigenom kan få en bättre kunskap och ett bättre perspektiv på vår egen tid och dess problem. Vi måste t ex veta mer om sambanden mellan forskning, teknisk utveckling, industriell produktion och samhällsutveckling. Enstaka forskningsinsatser är inte tillräckliga. Det krävs även samarbete över de etablerade ämnesgränserna.

Det är angeläget att industrin, branschorganisationerna och fackförbunden medverkar i arbetet att dokumentera, bevara och levandegöra den svenska industrins och industriarbetets historia."[1]

[1] Citerat ur IVAs inbjudan till konferensen daterad den 18 september 1979.

*Konferens*

Mot denna bakgrund beslöt IVAs teknikhistoriska råd att kalla till en konferens om industrihistoria och industriminnesvård, där frågor om målsättning, metoder och samarbete skulle diskuteras. Uppslaget till konferensen framfördes av fil dr Sven Rydberg, IVAs teknikhistoriska råd, år 1978 då rådet fyllde tio år.[2] Ett anslag från Sven och Dagmar Saléns stiftelse skapade den ekonomiska grunden, och IVAs kansli omhändertog det praktiska arbetet.

Till konferensen inbjöds forskare inom de olika ämnesområden där industrihistoria ingår, representanter för kultur- och industriminnesvård, fackförbund, planerande och stödjande forskningsorgan, intresseorganisationer, centrala och regionala kulturvårdsorgan samt enskilda personer. Sammanlagt 130 personer deltog i konferensen som hölls den 15 november 1979 i Stockholm. Konferensen öppnades av civing Georg Schackne, ordförande i IVAs teknikhistoriska råd, som framhöll att konferensen hade till syfte att:

- Diskutera den industrihistoriska forskningens inriktning och tillämpning mot bakgrund av de nya behov som samhällets utveckling skapar.
- Stimulera intressenter utanför den aktiva forskningen – industri, fackförbund, intresseorganisationer och myndigheter – att medverka i arbetet.
- Diskutera möjligheterna till samarbete – eventuellt i mera permanenta former – mellan intressenter från skilda forskningsområden.

Professor Anders Rasmuson, rektor vid Tekniska Högskolan i Stockholm, ledde förhandlingarna. Konferensen inleddes med anföranden och förberedda inlägg av företrädare för olika forskningsområden.

*Sven Rydberg*

Fil dr Sven Rydberg, IVAs teknikhistoriska råd, talade i sitt inledningsanförande om industrins position och attityd till sin egen historia.[3] Som beställare av historiska skildringar har en företagsledning ofta inte någon särskilt väl genomtänkt attityd till sin historia och till historisk forskning.

I de fall ett företag har stått som beställare av en klarläggande skildring av företagets bakgrund och framväxt kan man ställa frågan: För vem har man egentligen skrivit? Det är möjligt att industrin satsat pengar på en verksamhet vars resultat har intresse främst för målgrupper utanför industrin – att det är forskare som skrivit för andra forskare.

Industrin har dock något att hämta själv av det arbete som utförts. Det är svårt att från utomstående grupper få förståelse för industrins speciella arbetsvillkor och förutsättningarna för dess verksamhet. Det härskar också oklarhet om gränserna för dess sociala ansvarsområde. En objektiv, sakkunnig och kringsynt beskrivning av hur olika industrier vuxit fram, vilka förutsättningar som gällt, vilka resultat som vunnits, vilka samhälleliga förväntningar som kan sägas ha uppfyllts eller svikits är därför av stort intresse för industrin.

[2] I "Dædalus" 1976, s 64–73, har Gregory Ljungberg givit en skildring av verksamheten inom IVAs teknikhistoriska råd.

[3] I anslutning till IVAs industrihistoriska konferens skrev Sven Rydberg två artiklar i Svenska Dagbladet: "Den brokiga industrihistorien" den 5 oktober 1979, och "Initiativ som glöms" den 11 februari 1980.

För närvarande synes det dock vara ganska tillfälligt hur ett historiskt arbete – där industrin är beställare – läggs upp och utformas. Det vore bra om företagen stimulerades att sitta ner med några sakkunniga och tänka igenom vad man vill nå och vad det kan få kosta. Det skulle vara tillräckligt med ett mycket enkelt kontaktorgan mellan industrin och forskningen, och samma kontaktorgan skulle kunna stå till tjänst för forskarna inbördes. Hur skall ett sådant kontaktorgan utformas?

*Margareta Biörnstad*

Överantikvarie Margareta Björnstad, Riksantikvarieämbetet, talade om industriminnesvård. Industriminnesvårdens utgångspunkt är industrins strukturförändringar och rationaliseringar, den kulturpolitiska nyorienteringen och riktlinjer för en bättre hushållning med den byggda miljön.

Industrin har ett ansvar för att det sker en återanvändning av byggnader, och en bättre hushållning med den byggda miljön. En del industriminnen är idag skyddade som fornminnen, byggnadsminnen eller genom kommunala beslut. Men det är äldre anläggningar, nästan uteslutande från den förindustriella perioden. Situationen på bevarandesidan är klart otillfredsställande.

Inom kulturminnesvården behövs kulturminnesvårdsprogram och regionala-kommunala inventeringar som underlag för arbetet med att ta tillvara industrins miljöer och objekt. Men vem skall göra det? Det är inte bara en fråga för RAÄ, länsstyrelser, länsmuseer, Nordiska museet och Tekniska museet. Industriföretag och fackföreningar bör också ställa upp.

Det är inte tillräckligt med dokumentation av den fysiska miljön, av hus och miljöer. Det fordras också en dokumentation av arbetsmiljö och social miljö. Men för att kunna göra en mångsidig dokumentation krävs kunskap. Det krävs översikter, systematisering av befintlig kunskap och branschstudier som inte bara skildrar utveckling och omstruktureringar, utan som också tar upp vad som var viktigt för de olika industrigrenarna. Det måste därför också finnas en forskning. Industriminnesvården behöver ett samspel mellan forskning och det insamlande man bedriver.

*Bo Gustafsson*

Professor Bo Gustafsson, ekonomisk-historiska institutionen vid Uppsala universitet, definierade industrihistoria som företagshistoria i vid bemärkelse.

Hela strukturen blir obegriplig om de minsta delarna ej är kända. Finns det luckor? Det är de stora företagen som fått sin historia kartlagd. Täckningsgraden är sämre för övriga företag. Vi vet lite om de små, och just inget om de misslyckade. Företagen har "församhälleligats", inbäddats i samhället allt mer. Detta har forskningen ej uppmärksammat. Företagsmonografierna måste relateras till branscherna. Först då blir de vetenskapligt intressanta.

Forskningsfinansiering bör ske via samhällets egna organ. Forskningen måste som konsten vara gränslös, fri och obunden. Det finns inga kompromisslösningar. En utopi är kanske att företagen anmäler sitt intresse hos forskningsråden för att få sin historia skriven. Hur som helst får forskningen inte bli en insatsvara som företagen köper som andra varor. Då finns det risk för att vi får särskilda stall av kompetenta, väldres-

serade och strömlinjeformade forskare. Forskningsbeställningen är ej företagsledningens ensak. Forskaren skall träffa representanter för *hela* företaget. Men hur nära vill industrin släppa forskaren?

Angående frågan om ett gemensamt samarbetsorgan, och den lämpligaste formen för ett sådant, ansåg Bo Gustafsson att samarbete är både önskvärt och möjligt: Men eftersom det torde vara första gången som en konferens av detta slag anordnats – låt oss skynda långsamt!

*Eric Dyring*

Museichef Eric Dyring, Tekniska museet i Stockholm, påpekade att industrihistorisk forskning kräver en helhetssyn som beaktar sambanden mellan naturvetenskaplig forskning, teknisk utveckling, industriell produktion och samhällsutveckling.

Den moderna forskningen har ett brett spektrum. Trots detta behövs nya former och ansatser. Nya initiativ har också tagits under senare år av Forskningsrådsnämnden, Riksbankens jubileumsfond, TEMA-forskningen vid Linköpings universitet och Roskilde Universitetscenter.

Denna typ av forskning skär tvärs över ämnesgränserna och försöker skapa överblick, samla kunskap och förädla den. Dess kritiker menar dock att sådana forskningsinsatser bromsar fördjupningen. Eric Dyring hävdade att båda behövs sida vid sida.

Det värdeladdade ordet *forskning* betyder så mycket. Vi måste lära oss att kalla olika slags forskning med olika namn och inte bunta ihop allt. Det finns många varianter – aktionsforskning, undersökningsverksamhet, amatörforskning etc.

Ett exempel på behov av forskning kring aktuella tekniska och industriella utvecklingar utgör den elektroniska revolutionen. Vad styrde vad? Transistorn kom fram samtidigt som datortekniken. De gav varandra draghjälp. Vad betydde de militära behoven? Varför har elektroniken blivit så enormt liten? Vad kommer den nya elektroniken att betyda för t ex LM Ericsson och Esselte?

Vilken roll kan Tekniska museet spela? Museet kan ställa sina samlingar till förfogande, erbjuda öppenhet och service, presentera kunskap och samband i utställningar och publikationer. Tekniska museet måste leva upp till sin kulturpolitiska roll och stödja, stimulera och hjälpa de aktiva och intresserade ute i landet.

*Marie Nisser*

Fil lic Marie Nisser, institutionen för konstvetenskap vid Uppsala universitet, framhöll att det idag finns en omfattande aktivitet när det gäller dokumentation av den fysiska miljön – men det sker ofta utan att man ställt frågan till vilket ändamål dessa data samlas in eller hur de skall sammanställas. Faktainsamlingen föregår många gånger problemformuleringarna.

Ett stort problem är rekryteringen av personer som kan slussas in på dokumentation samt forskningens och kulturminnesvårdens område. I första hand måste vi sörja för en kompetent genomförd utbildning, som meddelar en ordentlig industri- och teknikhistorisk baskunskap.

Vad som behövs efter konferensen är en grundlig interndiskussion inom de institutioner som är engagerade i industri- och teknikhistorisk forskning:

- Hur långt har forskningen nått? Var behövs gemensamma insatser?
- Vilka undersökningsmetoder är relevanta för en dokumentation av industrin och dess verksamhet?
- Vilka utbildningsbehov har vi och hur skall dessa kunna förverkligas?

Först när vi är klara över var vi själva står i de olika frågorna kan vi diskutera de behov av en samordning som kan vara motiverade.

*Svante Lindqvist*

Civ ing Svante Lindqvist, institutet för teknikhistoria vid Tekniska Högskolan i Stockholm, gav en kritik av den teknikhistoriska forskning som idag bedrivs inom ramen för skilda ämnesområden.[4] – Någon etablerad teknikhistorisk forskning existerar inte. Han ansåg bl a att ämnesvalen sker i alltför hög utsträckning inom vad som traditionellt räknas som kulturhistoria. Det tekniskt väsentliga är inte alltid detsamma som det kulturhistoriskt tilltalande eller det ekonomiskt betydelsefulla.

Svensk teknikhistorisk forskning måste i första hand producera breda översikter för att sörja för utbildning av forskare. Det är angeläget att Sveriges tekniska och industriella utveckling sätts i sitt internationella sammanhang. Det är nödvändigt att relatera den svenska forskningen till den problemorienterade debatt som förs i bl a tidskriften "Technology and Culture".

*Bertil Jansson*

Kulturombudsman Bertil Jansson, LO, ansåg att konferensen var ämnesmässigt något begränsad. Han saknade en närmare precisering av ämnen, mål och metoder.

Ett fackligt önskemål är vidgad forskning kring arbetslivets historia, särskilt i industrin. Arbetets historia har t ex lyfts fram i "Människor och arbete. Ett forskningsprojekt om industrialismens samhälle i Gävleborgs län".

Det sägs att "när historien kommer till museerna blir den ofarlig". Arbetarklassens historia finns runt omkring oss – men sällan på museerna. Där saknas bilder och dokumentation av vår tids arbetsliv, vilket även innebär en begränsning av forskarnas möjligheter till kunskapsunderlag. Både museer och den byggda miljön kan ge kunskapsrelief över äldre tiders maktstrukturer och samhällsförhållanden. Men kommande generationer av arbetets män och kvinnor bör ha tillgång till ett vidgat kulturarv. Museerna bör ge hela folkets historia, liksom byggnadsminnesvården, i ett dialektiskt perspektiv. Inom arbetarrörelsen förs en diskussion om ett eget museum eller centrum för arbetets historia, förlagt till Norrköping som ligger i ett av Europas intressantaste industrilandskap.

Den industrihistoriska forskningen kan ge beslutsunderlag och visa vägen för framtiden. Ett vidgat samarbete mellan yrkesforskare och amatörer är viktigt. Och en bred amatörforskning bör stimuleras.

Bör fackföreningsrörelsen och industrin samarbeta vid industrihistorisk forskning? Båda parter vill bevara och levandegöra industrisamhällets historia, vilken kan manifestera vissa gemensamma behov och in-

[4] I anslutning till IVAs industrihistoriska konferens skrev Svante Lindqvist en artikel i Dagens Nyheter: "Teknikens historia: Ingenmansland mellan teknik och humaniora" den 24 januari 1980.

tressen. Men industrin och fackföreningsrörelsen har delvis olika intressen. Det ska vi respektera, och inte hesitera inför att det finns skilda åsikter. Därför bör vi stimulera mångfalden av insatser.

Bertil Jansson betonade också arkivens betydelse för forskningen och nämnde bl a de insatser som Arbetarrörelsens arkiv och bibliotek svarar för.

*Diskussion*

Efter inledningsanförandena följde en diskussion. Under eftermiddagen fortsatte diskussionen i mindre grupper som sammansatts så att det fanns företrädare för så många olika intresseområden som möjligt i varje grupp. Senare under eftermiddagen följde en redovisning av gruppdiskussionerna. I det följande refereras resultatet av diskussionen och gruppdiskussionerna under de problem som behandlades.

*Arkivproblem*

En stor del av dagens diskussioner ägnades den industrihistoriska forskningens datatillgång. Arkivchef Bengt Holtze, Axel Johnsongruppen, påpekade att det är dåligt beställt med bevarandet av källmaterial inom industrin. För stora delar av industrin, t ex textilindustrin, är arkivmaterialet nära nog utplånat. De historiska arkiven har av kostnadsskäl en låg prioritering hos företagen.

Det ojämna källmaterialet försvårar den övergripande forskningen. Det saknas idag nästan helt källor till småföretagens och de misslyckade företagens historia. Däremot finns material bevarat kring de stora och framgångsrika företagen.

Flera talare berörde möjligheten av lagstiftning inom det privata arkivväsendet för bevarande av material utöver vad bokföringslagen föreskriver. Men vad är det för material som är intressant? Forskningen ändrar karaktär, och det är svårt att fastställa regler för gallring.

Skall det offentliga svara för depåverksamhet och finansiering måste också frågan om företagens äganide- och dispositionsrätt klarläggas. De villkor företagen förknippar med sina arkivöverlåtelser är många gånger en känslig samarbetsfråga med forskningen. Det krävs ömsesidig respekt och förtroende.

Det framhölls att regionala arkivdepåer av typ Föreningen Värmlandsarkiv och Stockholms Företagsminnen bl a har den fördelen att den lokala forskningen ej berövas tillgången till arkiven, vilket blir fallet om de förvaras centralt. Det var en allmän åsikt att informationsutbytet mellan industrin och forskningen måste öka för att stärka medvetandet om arkivens värde som forskningsmaterial.

*Problemorientering*

Flera forskare efterlyste en problemorienterad forskning. Dagens industrihistoriska forskning sätter dokumentation före problemställningar och hypotesformuleringar. Man bör gå in i materialet med explicita frågor för att testa teoribildning. Men för det behövs övergripande studier – bl a landsomfattande eller regionala branschöversikter – vilket ännu i stor utsträckning saknas. Kritiken av svensk industrihistorisk forskning som smal och vertikal berörde en huvudfråga i dagens diskussion: *forskningens finansiering*.

*Forskningens finansiering*

Vem beställer och betalar industrihistorisk forskning? Bakom myten om forskningen som fri och obunden skymtade en polarisering. Industrihistorisk forskning finansieras idag på i huvudsak två olika vägar. Några talare hävdade att detta resulterade i två olika sorters forskning – ingendera fri och obunden.

Det är å ena sidan privat initierad forskning. Företagens uppdragsforskning kan vara ett hinder för den övergripande forskning som efterlystes. De enskilda företagen betalar för att få kunskap om sig själva, varför företagsmonografierna inriktas på inre strukturomvandlingar, nya produkter och nyskapande insatser inom de enskilda företagen.

Det är å andra sidan forskning som finansieras av forskningsråden. Denna initieras visserligen av enskilda forskare, men i konkurrens med andra forskare. Forskningsrådens prioritering av vad som anses som forskningsangeläget styr inriktningen. Forskaren anpassar sig efter samhällets krav, och gör mer eller mindre medvetna eftergifter för tidsandan och modebetonade, gångbara problemställningar.

Men hur skall innovativa forskningsidéer betygsättas och finansieras? Den initierade forskningen bör underkastas en kvalitetskontroll genom mångvetenskapliga seminarier, och industrins branschorganisationer kan göra en stor insats genom att understödja övergripande branschstudier.

*Utbildning*

Docent Nils-Eric Svensson, Riksbankens jubileumsfond, påpekade att dagens diskussion inte skilde sig från andra diskussioner där man försöker ringa in ett område, och där man diskuterar behovet av forskning. Alla är angelägna att planera något för andra. Men det är idag en vikande rekrytering till forskning. Det räcker därför inte med att bara flytta runt forskare mellan olika områden. Om vi försöker definiera nya forskningsområden måste vi också se till att det finns människor som har utbildning för dessa. Ett mycket viktigt problem är därför rekrytering och utbildning av forskare.

*Sambandsfunktion?*

I sin inbjudan hade IVAs teknikhistoriska råd väckt frågan om det ansågs önskvärt med någon form av sambandsfunktion för att underlätta kontakten mellan forskare inom olika områden, och mellan forskning och industrin. En sambandsfunktion skulle också kunna ha till uppgift att söka skapa överblick över den pågående forskningen, och över vad som publiceras inom området.

De olika grupperna hade skilda uppfattningar om önskvärdheten och utformningen av ett samarbete idag. Det var dock en allmän åsikt att om någon form av sambandsfunktion inrättas så bör denna ha sin *placering* på Tekniska museet i Stockholm. Eric Dyring instämde i detta, och påpekade att det var museets skyldighet som riksmuseum för teknik och industri.

*Många intressenter*

Konferensen belyste samspelet mellan olika forskningsområden. Men det blev också uppenbart att ämnet är svårstrukturerat och rymmer många olika intressenter. Någon fullständig intressegemenskap existerar inte. Flera talare ansåg att begreppet industrihistorisk forskning var oklart,

och därmed också att frågan om ett permanent samarbetsorgan var för tidigt väckt. *Vad* var det man avsåg att samordna?

Alla var dock eniga om behovet av information och forskningsöversikter. Särskilt angeläget är kontakt mellan forskning och industri. Men innan något nytt prövas bör de olika intressenterna precisera sitt informationsbehov för att förbereda underlag för ett framtida samarbete. Fortsatta träffar av denna typ ansågs önskvärda för att diskutera formerna för detta samarbete. Flera talare uttryckte en förhoppning om att en liknande konferens kan anordnas om två, tre år.

*Sammanfattning*

I sin sammanfattning av konferensen konstaterade Anders Rasmuson att:

- Konferensen hade visat att det finns ett behov av debattforum av denna typ för den industrihistoriska forskningen.
- Det är en svårighet att idag definiera begreppet industrihistoria, vilket understryker behovet av ett debattforum.
- Att frågan om inrättande av ett permanent samarbetsorgan är för tidigt väckt, men att den allmänna åsikten är att när ett sådant en dag inrättas bör det ha sin placering på Tekniska museet i Stockholm.

Under konferensen framkom flera konkreta förslag till framtida åtgärder:

- Det krävs ytterligare diskussioner kring *begreppet* industrihistoria.
- De olika intressenterna bör precisera sitt informationsbehov för att möjliggöra inrättandet av ett samarbetsorgan.
- Frågor kring företagsarkiven måste diskuteras – i första hand luckorna i det nationellla arkivmaterialet, olika möjligheter att bevara företagsarkiv samt forskarnas tillgång till arkiven.
- Det bör skapas möjligheter att granska forskningen – vare sig denna finansieras privat eller via samhällets organ – i mångvetenskapliga seminarier.
- Det krävs fler övergripande studier för att den industrihistoriska forskningen skall kunna bli problemorienterad.
- Det måste ske en rekrytering och utbildning av forskare med industrihistorisk inriktning.